

Ivan Alduk
Konzervatorski odjel Imotski
Conservation Department in Imotski
A. Starčevića 7, HR - 21260 Imotski
alduk.ivan9@gmail.com

Nastanak i sudbina trogirске utvrde Znoilo – učenje iz pogrešaka

U radu se govori o trogirskoj utvrđi Znoilo sagrađenoj kod Prgometa na samom kraju 15. i prvih godina 16. stoljeća. Utvrda je sagrađena radi obrane kontinentalnog dijela trogirске komune od sve češćih osmanskih provala. Nažalost, loš odabir položaja i teškoće pri gradnji kao i nemoćnost plaćanja posade ubrzo su doveli do rušenja utvrde, koja će i takva funkcionirati još neko vrijeme nakon toga. Unatoč svim problemima ovaj je položaj, s kojega se nadzire širok prostor i dojavljuje opasnost, upravo zbog tih karakteristika ostao u upotrebi sve do nakon sredine 16. stoljeća. Iako zamišljena vrlo ambiciozno i u skladu s najnovijim pogledima na fortifikacijsku arhitekturu tog vremena, utvrda Znoilo na kraju nije ispunila svoju funkciju i trogirska očekivanja.

Ključne riječi: Trogir, Znoilo, Kaštelica, šperun, fortifikacijska arhitektura.

The origin and destiny of the Trogir fortification of Znoilo – learning from mistakes

The paper discusses the Trogir fortification of Znoilo, built near Prgomet at the very end of the 15th and the beginning of the 16th century. The aim of the fortification was to defend the continental part of the Trogir commune from the increasingly frequent Ottoman incursions. Unfortunately, poor choice of location and difficulties in its construction, as well as the inability to pay the garrison, soon led to the demolition of the fortification, which subsequently continued to function for some time. Despite all the issues, this position, from which a wide area was monitored and alerted of dangers, remained in use until after the mid-16th century, precisely because of these characteristics. Although conceived very ambitiously and in line with the latest views on the fortification architecture at the time, the Znoilo fortification ultimately failed to fulfil its function and Trogir's expectations.

Keywords: Trogir, Znoilo, Kaštelica, sperone, fortification architecture.

Karta dijela trogirskog zaleđa
Map of a part of the Trogir hinterland

Svoje veliko i vrijedno djelo *Trogirski distrikt u srednjem vijeku do 1537. godine* naš kolega Tonči Burić, kojemu je posvećen ovaj broj *Starohrvatske prosvjete*, završava upravo s razdobljem kojim se bavimo u ovom radu, spominjući usputno i Znoilo.¹ Ostaci ove utvrde nalaze se na vrhu brda Gradac (kota 497) jugoistočno od zaselka Bikići u Prgometu u trogirskom dijelu Zagore.² S vrha se izvanredno nadzire širok prostor susjednih sela Prapatnice, Prgomet, Labina i Primorskog Doca, odnosno ko-

¹ Burić 2020, str. 42, 56, 144

² Kužić 1997, str. 7-8. Povijesna Zagora je prostor trogirskog, kaštelanskog te dijela splitskog i šibenskog zaleđa. Ovaj pojam se ne odnosi na prostor koji danas nazivamo Dalmatinska zagora i koji je znatno širi, nastaje znatno kasnije, a češće je u upotrebi od 2. svj. rata. Iako često izaziva negodovanje i nerazumijevanje, treba ga smatrati pojmom koji objedinjuje široka područja starih „krajina“ – kninske, drniške, sinjske/cetinske, imotske, vrgorske – te Zagore, Radobilje i Poljica. Sva ta područja, koliko god različita, ipak imaju velik broj dodirnih točaka, što i opravdava naziv Dalmatinska zagora.

Our colleague Tonči Burić, to whom this issue of *Starohrvatska prosvjeta* is dedicated, ends his extraordinary and valuable work „Trogirski distrikt u srednjem vijeku do 1537. godine” (“The District of Trogir in the Middle Ages until 1537”) with the period we are dealing with in this paper, with a passing reference to Znoilo.¹ The remains of this fortification are located on the top of the so-called Gradac hill (elevation 497), south-east of the hamlet of Bikići in Prgomet in the Trogirian part of Zagora (the hinterland of Dalmatia).² Its top offers excellent control of a wide area, viz. the neighbouring villages of Prapatnica, Prgomet, Labin and Primorski dolac, and the communication lines in the east-west and north-south directions, which still intersect at the foot of the fortification on its southern side. The north-south communication line from the direction of Trogir via Plano and Labinska draga is particularly important. Its origins date back as early as prehistory and the Roman period, as indicated by a number of archaeological sites along the route and the remains of the Roman road.³

The toponym Znoilo is no longer in use today, but the sources, which are quoted in this paper, mention it as Znoilo or Snoilo from the end of the 15th to the first half of the 18th century. It is a toponym of Slavic origin (Proto-Slavic and Old Church Slavonic *znojъ*, **rus.** *znoj*, **polish.** *znój*) which, apart from its meaning “sweat” as a fluid, would denote in spatial terms also warm and sunny areas where the sun shines strong and long - which is certainly the case here. In a figurative sense, the expression can also mean a lot of effort or hard work.⁴ There are probably more toponyms in Croatia that are similar

¹ Burić 2020, pp. 42, 56, 144.

² Kužić 1997, pp. 7–8: The historic “Zagora” is an area covering the hinterland of Trogir and Kaštela, and partly of Split and Šibenik. This term does not apply to the significantly broader area now called “Dalmatinska zagora” (the Dalmatian hinterland), which originated much later, and has been more commonly used since WWII. Although it often provokes resentment and misunderstanding, it should be regarded as a term that includes wide areas of the old “krajinas” – of Knin, Drniš, Sinj/Cetina, Imotski, Vrgorac – and Zagora, Radobilje and Poljica. All these areas, regardless of their differences, still have a lot of common ground, which justifies the name “Dalmatinska zagora”.

³ Babić 1991, p. 32; Miletić 1993, pp. 76–77; Miletić 1993a, pp. 147–148; Šuta 2009, pp. 151–152 (with a critical review of earlier works); Šuta 2010.

⁴ Hrvatski enciklopedijski rječnik (Croatian Encyclopedic Dictionary), Zagreb 2002-2004, Vit-Ž, 177-178

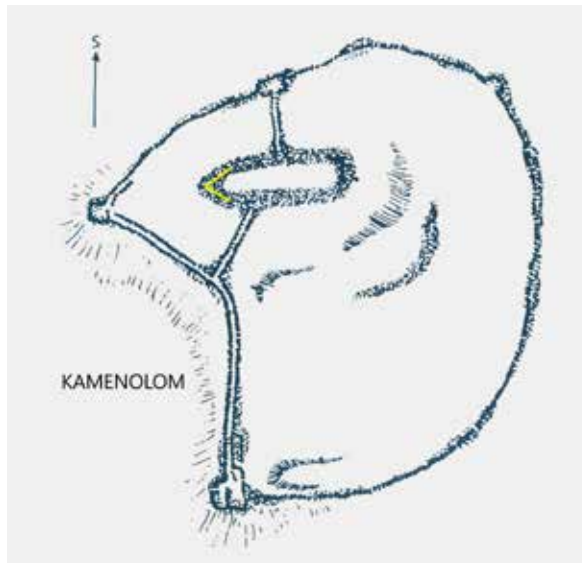
Sl. 1. Zračna snimka prapovijesne gradine i utvrde Znoilo (foto: I. Šuta)

Fig. 1 Aerial photograph of the prehistoric hill-fort and fortification of Znoilo (photo: I. Šuta)

munikacije u smjeru istok-zapad i sjever-jug koje se i danas križaju u podnožju utvrde s njezine južne strane. Posebno važna je komunikacija sjever-jug iz pravca Trogira preko Planog i Labinske drage. Ova se formirala još tijekom prapovijesti i rimskog razdoblja, na što upućuju brojni arheološki lokaliteti duž trase te ostaci rimske ceste.³

Toponim Znoilo danas više nije u upotrebi, a u izvorima koje citiramo u ovom radu javlja se od kraja 15. do 1. polovice 18. stoljeća, kada ga susrećemo u inačicama Znoilo i Snoilo. Radi se o toponimu slavenskog podrijetla (prasl. i stsl. *znojъ*, rus. *znoj*, polj. *znój*) koji bi (osim znoja kao tekućine) u prostoru označavao osunčane i tople predjele na kojima sunce dugo i jako grije – što definitivno odgovara ovome mjestu. Isto tako u prenesenom značenju može značiti veliki trud ili naporan rad.⁴ Sličnih ili istovjetnih toponima na prostoru Hrvatske vjerojatno ima još, ali su zasigurno potvrđeni na prostoru Slovenije (Znojile na više mjesta u Sloveniji, Ritoznoj kod Slovenske Bistrice).⁵

Sama utvrda zauzima najviši dio brda Gradac i smjestila se u središnjem dijelu brončanodobne gradine čiji su suhozidni bedemi u kasnijim razdo-

Sl. 2. Tlocrt utvrde (preuzeto iz Kužić 1995, str. 92)

Fig. 2 Ground plan of the fortification (taken from: Kužić 1995, p. 92)

or even identical to this one, but they have certainly been confirmed in Slovenia (Znojile in several places in Slovenia, Ritoznoj near Slovenska Bistrica).⁵

The fortification occupies the highest part of the “Gradac” hill and is located in the central part of a Bronze Age hill-fort, whose dry-stone ramparts were changed and re-fortified a number of times in later periods (fig. 1, fig. 2).⁶ Unfortunately, the northern rampart of the hill-fort and a section of the plateau on that side were destroyed by the construction of an access road, undertaken by the Municipality of Prgomet without any knowledge on the part of the competent conservation department.

The remains of the fortification have an elongated floor plan measuring about 30 x 8 m, oriented approximately in an east-west direction, with traces of ramparts at the western and eastern ends, while in the north and south the ramparts are now covered with dry-stone walls. The height of the preserved walls does not exceed 0.5 m, while the bulk of the fortification is covered with stones and earth (fig. 3).

At the western end, the easiest approach route to the fortification via a small plateau, the ramparts form a sharp angle – a sperone – with a clearly visible skew in the ramparts, which indicates the ex-

³ Babić 1991, str. 32; Miletić 1993, str. 76-77; Miletić 1993a, str. 147-148; Šuta 2009, str. 151-152 (s kritičkim osvrtom na ranije tekstove); Šuta 2010

⁴ Hrvatski enciklopedijski rječnik, Zagreb 2002-2004, Vit-Ž, 177-178

⁵ Furlan 2003, str. 141-142; Torkar 2020, str. 236-237

⁵ Furlan 2003, p. 141-142; Torkar 2020, p. 236-237

⁶ Kužić 1995, p. 21; Šuta 2010, p. 12; the work of our colleague I. Šuta on the remarkable Bronze Age phase of this site is forthcoming and is scheduled to be published in the next issue of Kaštelanski zbornik.

Sl. 3. Središnji dio utvrde s označenim položajem šperuna (foto: I. Šuta)

Fig. 3 Central part of the fortification with the marked position of the sperone (photo: I. Šuta)

bljima doživjeli brojne izmjene i intervencije (sl. 1, sl. 2).⁶ Nažalost tijekom 2020. godine sjeverni bedem gradine kao i dio platoa s te strane devastirani su gradnjom pristupnog puta koju je bez ikakvog znanja nadležnog konzervatorskog odjela poduzela Općina Prgomet.

Ostaci utvrde izduženog su tlocrta, dimenzija oko 30 x 8 m, orijentirani otprilike u pravcu istok – zapad, s tragovima bedema na zapadnom i istočnom kraju, dok su na sjevernoj i južnoj strani bedemi danas prekriveni suhozidom. Visina sačuvanih zidova ne prelazi 0,5 m, s tim da je najveći dio utvrde zatrpan kamenjem i zemljom (sl. 3).

Na zapadnom kraju, odakle se preko manjeg platoa najlakše prilazi utvrđi, bedemi formiraju oštri kut - šperun - te se na šperunu jasno primjećuje zakošenost bedema, što upućuje na postojanje skarpe (sl. 4). Bedemi na vanjskom licu zidani su bolje klesanim kamenim blokovima sa širokim fugama. Širinu bedema nije bilo moguće utvrditi, a za zidanje ispunje korišten je sitniji kamen s dosta vapnene žbuke, mjestimično crvenkaste boje.

Od opisane utvrde, s njezinih širih strana, odvajaju se dva prolaza širine oko 1 m, ograđena suhozidima, koji vode do prapovijesnih suhozidnih bede-

⁶ Kužić 1995, str. 21; Šuta 2010, str. 12. Rad kolege I. Šute o izvanrednoj brončanodobnoj fazi ovog lokaliteta je u tisku i trebao bi biti objavljen u slijedećem broju Kaštelanskog zbornika.

Sl. 4. Šperun utvrde Znoilo

Fig. 4 Sperone of the Znoilo fortification

Sl. 5. Izdvojeni položaji na prapovijesnom bedemu na južnoj strani

Fig. 5 Separate locations on the prehistoric rampart on the south side

istence of an escarp (fig. 4). The outer faces of the ramparts are made of finer carved stone blocks with wide joints. The width of the ramparts could not be determined, whereas the infill was made of small stones with a good deal of lime mortar, occasionally reddish in colour.

Two passages diverge from the described fortification on its wider sides, both about one metre wide, enclosed with dry-stone walls. They lead to prehistoric dry-stone ramparts (now embankments), and more prominent positions on the ramparts on the north, south and west sides of the rise (fig. 2, fig. 5).⁷ Another same passage is preserved along the entire western dry-stone rampart. It connects

⁷ The location on the west side was destroyed by the mentioned illegal works.

Sl. 6. Kamenolom u podnožju utvrde
Fig. 6 Quarry at the foot of the fortification

ma (danas nasipa), odnosno istaknutijih položaja na tim bedemima na sjevernoj, južnoj i zapadnoj strani uzvisine (sl. 2, sl. 5).⁷ Isti takav prolaz sačuvan je i duž čitavog zapadnog suhozidnog bedema i spaja dva spomenuta istaknuta položaja na njegovim krajevima. Sličan „položaj“ primjećuje se na sjevernom dijelu istočnog bedema, ali taj nije spojen sa središnjom utvrdom. Inače se po vrhu gotovo čitavog prapovijesnog nasipa jasno vidi suhozid širine oko 0,8 m, koji je najbolje vidljiv na stijeni na južnoj strani.

Spomenuti južni suhozidni bedem ponešto je uvučen prema središnjem dijelu gradine, jer prati liniju stijena koje su na toj strani strmije nego na ostalima. Pod tim bedemom sačuvan je i kamenolom u kojem se brao i obrađivao kamen za utvrdu (sl. 6). U kamenolomu su osim tragova vađenja kamena na nekoliko mjesta sačuvani poluobrađeni blokovi i deblje ploče.⁸

Osim brončanodobne keramike⁹ na površini gradine u neposrednoj blizini spomenute tvrđave i unutar nje, nalazimo ulomke crijepa, tj. kupe kanalice. Već prije je zabilježen pronalazak jednostavnoga kamenog dovratnika.¹⁰ Nedavnim rekognosciranjem lokaliteta pronađen je još jedan vrlo sličan ulomak dovratnika unutar južnog suhozida kasnije utvrde. Oba komada su vrlo slične grublje obrade, dimenzija oko 30 x 30 x 30 cm (sl. 7).

Priča o Znoilu počinje u prvoj polovici 1498. godine, kada trogirski plemići Petar Cipiko¹¹ i Fra-

Sl. 7. Ulomak dovratnika
Fig. 7 Fragment of a jamb

the two mentioned prominent positions. A similar “position” can be seen in the northern part of the eastern rampart, but it is not connected to the fortification proper. In addition, at the top of almost the entire prehistoric embankment, there is a clearly visible dry-stone wall about 0.8 metres wide, best seen where it is founded on the rock on the south side.

The mentioned southern dry-stone rampart is somewhat retracted towards the central part of the hill-fort since it follows the lay of the rocks that are steeper on that side than on the others. Under this rampart, there is a preserved quarry, from which stone was obtained and processed for the fortification (fig. 6). In addition to traces of quarrying, semi-worked stone blocks and thick slabs have been preserved in the quarry in several places.⁸

In addition to Bronze Age pottery,⁹ fragments of tiles, i.e. imbrices, have been found on the surface of the hill-fort in the immediate vicinity of the mentioned fortification and within it. The discovery of a simple stone jamb has already been recorded.¹⁰ A recent field survey of the site revealed another very similar fragment of a rybat within the southern dry-stone wall of the later fortification. Both pieces have a very similar rough finish, measuring about 30 x 30 x 30 cm (fig. 7).

The story of Znoilo begins in the first half of 1498, when Petar Cipiko¹¹ and Frane Lucić, nobles

⁷ Položaj na zapadnoj strani uništen je spomenutim nelegalnim radovima.

⁸ Postoji mogućnost da je jedan dio prapovijesnog bedema nestao otvaranjem opisanog kamenoloma.

⁹ I. Šuta, u tisku.

¹⁰ Kužić 1995, str. 22.

¹¹ Radi se vjerojatno o jednom (najstarijem?) od petorice

⁸ There is a possibility that one part of the prehistoric rampart disappeared with the opening of the described quarry.

⁹ I. Šuta, forthcoming.

¹⁰ Kužić 1995, p. 22.

¹¹ Probably one (the eldest?) of the five sons of Coriolanus Cippico (1425–1493) who died soon thereafter, and certainly before June 1504, when Coriolanus’s will was

ne Lucić kao poslanici trogirске komunе u Veneciji predlažu upravo ovo uzvišenje za gradnju nove utvrde. Mletačka vlada, a čini se i sam dužd, poslat će inženjere „za pretragu mjesta i potkapanje položaja“, ali i odobriti 1000 dukata za troškove gradnje.¹² Andreis, koji nam i donosi ove prve vijesti o utvrđi, u izvorniku kaže „...alla recognizione del luogo et alla minazione del sito...“, pa pretpostavljamo da se radi o aktivostima vezanim za otvaranje kamenoloma.¹³ Već se u toj prvoj vijesti izražavaju određene sumnje u stratešku „kvalitetu“ ovog mjesta, ali je potreba za utvrdom ocijenjena kao važnija. U međuvremenu očito dolazi i do pobune pučana zbog njihovih obveza u gradnji, kojom je, unatoč duždevoj pomoći, komuna bila preopterećena.¹⁴ U svibnju 1500. godine utvrda još nije dovršena pa Senat naređuje da se to napravi što prije.¹⁵ U listopadu iste godine knez Paolo Malipiero obavještava vladu da komuna za to jednostavno nema novca.¹⁶ Godine 1501. posada Znoila naoružana puškama i bombardama neće uspjeti, a gotovo ni pokušati, zaustaviti jedan turski prodor prema obali.¹⁷ Ovaj nam događaj ipak sugerira da je utvrda izgrađena barem većim dijelom. Godine 1502./1503. na Znoilu se prvi put spominje i kaštelan.¹⁸ U isto vrijeme počinju problemi s plaćanjem vojne posade, o čemu se redovito obavještava središnja vlada u Veneciji. Trogirski knez Dolfin Venier krajem 1503. i početkom 1504. izvještava vladu da ne može plaćati straže na brdima oko Trogira kao ni onu na Znoilu, koja košta 15 dukata mjesečno.¹⁹ Isti je knez prvi predložio rušenje utvrde, što će se do 1510. godine ponoviti nekoliko puta.²⁰ Iako „...je (kaštel) bio više od štete, nego od javne koristi“, od ideje rušenja se odustalo „zbog koristi što je gospodario nad

from Trogir, were sent to Venice as envoys of the Trogir commune, where they proposed this rise for the construction of a new fortification. The Venetian government, and apparently the doge himself, dispatched engineers “to inspect the site and mine the position”, and also approved 1,000 ducats towards the construction costs.¹² Andreis, who provided the first news about the fortification, noted the following in the original: “... alla recognizione del luogo et alla minazione del sito ...”. Therefore, it can be assumed that the activities were related to the opening of the quarry.¹³ This first piece of news already expressed certain doubts in the strategic “quality” of the location, but the need for a fortification was assessed to be more important. In the meantime, the population apparently revolted over their construction obligations, which overburdened the commune despite the doge’s aid.¹⁴ In May 1500, the fortification was not yet finished, so the Senate ordered its completion as soon as possible.¹⁵ In October of the same year, Count Paolo Malipiero informed the government that the commune simply lacked sufficient funds.¹⁶ In 1501, the garrison of Znoilo, armed with rifles and bombards, failed, and almost made no effort, to check a Turkish incursion toward the coast.¹⁷ This event, however, suggests that the fortification was built at least for the most part. The castellan of Znoilo was first mentioned in 1502/1503.¹⁸ At the same time, issues with the payment of the garrison began, of which the central government in Venice was regularly informed. At the end of 1503 and the beginning of 1504, Count Dolfin Venier from Trogir reported to the government that he was unable to pay the watchmen on the hills around Trogir and the garrison in Znoilo, which cost 15 ducats a month.¹⁹ The same Count was the first to propose the demolition of the fortification, subsequently repeated

sinova Koriolana Cipika (1425. - 1493.), koji će uskoro umrijeti, a svakako prije lipnja 1504. godine, kada će u trogirskom samostanu sv. Nikole biti otvorena Koriolanova oporuka. Babić 2006, str. 34.

¹² Andreis 1977, str. 202.

¹³ Andreis, 1908, str. 184.

¹⁴ Andreis 1977, str. 202.

¹⁵ Omašić 1971, str. 12.

¹⁶ Arkiv V, str. 134.

¹⁷ Arkiv VI, str. 168.

¹⁸ Andreis 1977, str. 203-204.

¹⁹ Arkiv VI, str. 259, 267. Kao razlog navodi i porušene trogirске mlinice (vjerojatno na Pantani), koje ne donose gotovo nikakve prihode, dok su u prijašnjim vremenima donosile u komunalnu blagajnu i do 380 dukata godišnje.

²⁰ Arkiv VI, str. 269, 299-300, 328.

opened in the monastery of St. Nicholas in Trogir. Babić 2006, p. 34.

¹² Andreis 1977, p. 202.

¹³ Andreis, 1908, p. 184.

¹⁴ Andreis 1977, p. 202.

¹⁵ Omašić 1971, p. 12.

¹⁶ Arkiv V, p. 134.

¹⁷ Arkiv VI, p. 168.

¹⁸ Andreis 1977, pp. 203–204.

¹⁹ Arkiv VI, pp. 259, 267; one of the reasons he cited were razed water-mills of Trogir (probably at Pantana), which were yielding almost no income, while in previous times they had been bringing up to 380 ducats a year to the communal treasury.

čitavim poljem...“²¹ Rušenju se ponajviše protivio Jakov Andreis, čija je obitelj na tom prostoru imala značajne posjede.²² Godine 1513. komuna još uvijek izdvaja za plaću kaštelana.²³ Nakon ovih navoda kaštel dugo vremena ne nalazimo u izvorima.

U izvještaju sindika za Dalmaciju G. B. Gustinianija iz godine 1553. donosi se i nešto detaljniji opis kaštela, ali nam se pojašnjava i njegova sudbina u međuvremenu.²⁴ Kaštel je, prema ovom izvještaju, ipak (dijelom) porušen 1532. godine, i to po naredbi mletačke vlade. Gustiniani ga je očito posjetio (vjerojatno krajem lipnja 1553. godine) jer ga detaljno opisuje. Utvrda je sagrađena vrlo loše. Dužine je 63 mletačke stope bez „šperuna“, dok je dužina šperuna 20 mletačkih stopa, što odgovara ostacima na terenu.²⁵ Samo dio bedema je „opremljen“, dio utvrde je rađen od drva, vode nema, a u utvrdu ne postoji ni jedan objekt za stanovanje. Međutim, utvrda ipak ima posadu, kako je ne bi zauzeli Turci i/ili martolozima te se nastanili u njoj i u okolici. Sindik sumnja u mogućnost da bi u slučaju rata neprijatelj opremio i zadržao tu utvrdu te smatra da je to njezina jedina „dobra točka“. Posada se sastoji od 12 lokalnih ljudi te tri vojnika, svi pod zapovjedništvom kaptana Riberija di Viga. U izvještaju se naglašava da Turci, ako žele, na trogirski teritorij mogu doći i iz drugih pravaca, a ne samo iz ovog koji se nadzire sa Znoila. Stoga utvrda uistinu ne služi svojoj svrsi. Ipak, sindik ostavlja mogućnost, u isplativost koje sumnja, da se utvrda sagradi na propisan način, ali prije toga postojeću treba temeljito uništiti, točnije, spaliti.

Zanimljivo je da te iste 1553. godine, ali u travnju, dužd Trogirane potiče na obranu Znoila s obzirom da je Malkoč-beg Kliški odlučio utvrdu zauzeti i obnoviti je, što mu je bosanski paša, na molbu Trogirana, zabranio.²⁶ Ovi bi događaji objasnili vojnu posadu koju je G. B. Gustiniani koji mjesec kasnije ondje zatekao. To je ujedno i jedan od posljednjih spomena utvrde Znoilo u izvorima. Tijekom Ciparskog rata (1570. - 1573.) granica s Osmanskim Carstvom povući će se južnije i Znoilo će s okolnim prostorom ostati na turskom teritoriju²⁷ te vjerojatno

several times by 1510.²⁰ Although “...the (fortalice) was a cause of more harm than public good...”, the idea of demolition was abandoned “...because of the benefit of its control over the whole field...”.²¹ The demolition was mostly opposed by Jakov Andreis, whose family owned a lot of properties in the area.²² In 1513, the commune still allocated funds for the castellan’s salary.²³ There was no reference to the fortalice for a long time after these mentions.

The 1553 report of G. B. Giustiniani, the syndic for Dalmatia, provides a somewhat more detailed description of this fortilage, as well as an explanation of its fate in the meantime.²⁴ According to the report, the fortalice was indeed (partly) demolished in 1532 by order of the Venetian government. Giustiniani had apparently visited it (probably in late June 1553) because he described it in detail. The fortification was very poorly built. It was 63 Venetian feet long without the “šperone”, which in turn was 20 Venetian feet long, corresponding to the discovered remains.²⁵ Only a section of the ramparts was “equipped”, while a part of the fortification was made of wood. There was no water, and not a single residential building in the fortification. Notwithstanding, the fortification was still garrisoned to prevent its capture by the Turks and/or the martolos and their settlement in and around it. The syndic suspected that, in the event of war, the enemy would equip and hold the fortification, and he believed that it was its only “good point”. The garrison consisted of 12 local people and three soldiers, all under the command of Captain Riberio di Vigo. The report emphasises that the Turks could also encroach on the territory of Trogir from other directions if they wished so, and not only from the one controlled by Znoilo. Therefore, the fortification actually did not serve its purpose. However, the syndic left the possibility, though he doubted its cost-effectiveness, for the fort to be built properly, with the proviso that the existing one be razed to the ground, or more precisely, burned down.

It is interesting to note that in the same year (1553), albeit in April, the doge encouraged the Trogirians to defend Znoilo, since Malkoč Bey of Klis had decided to capture the fortress and rebuild

²¹ Andreis 1977, str. 204.

²² Arkiv VI, str. str. 269, 300, 328.

²³ Andreis 1977, str. 209-210.

²⁴ Comm. II, str. 209.

²⁵ Mletačka stopa iznosi 0,347 m.

²⁶ Omašić 1971, str. 13; Andreis 1977, str. 224.

²⁷ Omašić 1971, str. 13-16.

²⁰ Arkiv VI, pp. 269, 299-300, 328.

²¹ Andreis 1977, p. 204.

²² Arkiv VI, pp. 269, 300, 328.

²³ Andreis 1977, pp. 209-210.

²⁴ Comm. II, p. 209.

²⁵ One Venetian foot is 0.347 m.

nikada više neće biti u funkciji. U opisu trogirskog teritorija s kraja 16. stoljeća na ovom se prostoru spominju samo sela, između ostalog i Prgomet, čiji stanovnici priznaju mletačku i osmansku vlast.²⁸

Prvi prikaz utvrde, a jedini iz vremena njezina korištenja, nalazimo na nedavno objavljenoj mletačkoj karti sjeverne i srednje Dalmacije uvjetno datiranoj između 1505. i 1510. godine.²⁹ Na Znoilu je prikazana potpuno dovršena utvrda, bedem s ulazim vratima i kruništem te središnja (ulazna?) kula pokrivena dvostrešnim krovom. Slično su na istoj karti prikazane utvrde Beknović (Tukleč kod Knina) i Sinj.³⁰ Zbog ovih sličnosti u prikazima, a s druge strane arhitektonsko potpuno različitih utvrda, nismo sigurni koliko nam konkretno ovaj prikaz može koristiti u rekonstrukciji izgleda utvrde Znoilo.³¹ Stoga nam za ovu fazu istraživanja i rekonstrukciju izgleda Znoila ostaju samo vidljivi ostaci utvrde na terenu te nabrojani pisani izvori, u prvom redu Giustinijanijev izvještaj iz 1553. godine. Sudeći prema skromnim vidljivim ostacima, utvrda je bila izduženog pravokutnog tlocrta, s ravnim zidom prema istoku i istaknutim trokutastim šperunom prema zapadu. Bila je sagrađena od grublje klesanih

it, which the Bosnian pasha had forbidden him to do so in response to a request from the Trogirians.²⁶ These events might explain the garrison that G. B. Giustiniani found there a few months later. This is also one of the last mentions of the Znoilo fortification in the sources. During the War of Cyprus (1570–73), the border with the Ottoman Empire was shifted further south and Znoilo with its surrounding area remained on Turkish territory²⁷ and would probably never be functioning again. A description of Trogir's territory from the end of the 16th century mentions only villages in this area, including Prgomet, whose inhabitants recognised Venetian and Ottoman authorities.²⁸

The first depiction of the fortification, and the only one from the time of its use, can be seen on a recently published Venetian map of northern and central Dalmatia, provisionally dated to the period between 1505 and 1510.²⁹ Znoilo is shown as a fully completed fortification, a rampart with an entrance door and battlements, and a central (entrance?) tower covered with a gable roof. The fortifications of Beknović (Tukleč near Knin) and Sinj are similarly depicted on the same map.³⁰ Due to these similarities in the representations of architecturally com-

²⁸ Takvi društveni odnosi u trogirskoj Zagori zadržat će se i nakon raseljavanja domaćeg stanovništva u prvoj polovici 16. stoljeća i doseljavanja novog stanovništva. Naravno da će to ponajviše opterećivati trogirsku komunu, koja je, prevarena tijekom pregovora o granici nakon Ciparskog rata, dugo pokušavala riješiti taj problem, ali neuspješno. Omašić 1971, str. 13-31; Babić 2012, str. 13, 44-45; Juran 2020. Kroz prizmu doseljavanja novog stanovništva moguće je sagledati i jedan arheološki nalaz iz Prgometa. Naime, kod župne crkve sv. Stjepana nalazi se jedna kamena križina, s prednje strane ukrašena prikazom srcolikog štita i mača. Međutim, pogledamo li završnu obradu stražnje strane, koja je blago zaobljena, što je često kod nadgrobničkih ploča, a još više promotrimo li sam prikaz sa štitom i mačem, jasno je da je križina nastala od srednjovjekovne nadgrobne ploče (kakve inače nalazimo i na tom groblju i u grobljima u okolici). Preklesavanjem ploče u križinu uništen je i dio prikaza s prednje strane. Takvu ponovnu upotrebu nadgrobnog spomenika možemo relativno sigurno povezati s novim stanovništvom, koje se tijekom 16. stoljeća doseljava na ovo područje i koje nema nikakav odnos s ranijim vremenima i ranijim stanovnicima. O nadgrobničkima pločama i/ili stećcima u Labinu, Prgometu i Prapatnici vidi Bešliagić 1981, str. 171-181. Tih je spomenika danas manje nego u vrijeme nastanka Bešliagićeva rada.

²⁹ Juran 2019, str. 104, 112-113, 130.

³⁰ Juran 2019, str. 103-105.

³¹ Za neke druge utvrde prikaze na ovoj karti je, u smislu rekonstrukcije izgleda utvrde, možda i moguće iskoristiti.

²⁶ Omašić 1971, p. 13; Andreis 1977, p. 224.

²⁷ Omašić 1971, pp. 13-16.

²⁸ Such social relationships in the hinterland of Trogir remained even after the displacement of the local population in the first half of the 16th century and the settlement of the new population. Naturally, this mostly burdened the Trogir commune, which, deceived during the border negotiations after the War of Cyprus, tried to solve this issue for a long time, but without success (see: Omašić 1971, pp. 13-31; Babić 2012, pp. 13, 44-45; Juran 2020). An archaeological find from Prgomet can also be regarded from the perspective of the settlement of the new population. Namely, near the parish church of St. Stephen, there is a stone cross whose front is decorated with a heart-shaped shield and sword. However, its finishing on the back is slightly rounded, which is often the case with tombstones, and even more the depiction of the shield and sword, clearly indicate that the cross originated from a medieval tombstone (as usually found in this cemetery and those in the vicinity). The recarving of the tombstone into the cross also erased a part of the depiction on the front side. Such reuse of tombstones can be relatively safely associated with the new population that settled in this area during the 16th century, which had nothing to do with earlier times and earlier inhabitants. For tombstones and/or stećak tombstones in Labin, Prgomet and Prapatnica, (see Bešliagić 1981, p. 171-181). There are fewer of these monuments today than at the time of Bešliagić's work.

²⁹ Juran 2019, pp. 104, 112-113, 130.

³⁰ Juran 2019, pp. 103-105.

blokova, a bedemi šperuna su u donjem dijelu zakršeni. Ovakav način gradnje kao i postojanje šperuna³² upućuju na želju Trogirana da utvrdu sagrađe sukladno tada najsvremenijim tehnikama u gradnji fortifikacija – gradnji koja se, s obzirom na skarpu i pretpostavljenu širinu bedema, u prvom redu temeljila na obranu od topništva. S time u vezi je i spomenuta duždeva novčana pomoć, točnije dolazak inženjera koji su imali zadatak isplanirati i vjerojatno sagrađiti utvrdu.³³ Od najbližih analogija koje bi vremenski i konceptijski odgovarale Znoilu ističemo bedem na splitskoj Pisturi sagrađen oko 1503. godine.³⁴ Prilikom gradnje očito su se dogodile i neke pogreške, koje je prepoznao već i Giustiniani, koji zatječe utvrdu sagrađenu „bez mjere i načina“, za što će nam jedino arheološka istraživanja moći dati jasniju sliku i o kojima će više reći kasnije.

Tvrđava je, kako smo već naveli, definitivno porušena 1532. godine. Rušenje utvrda kao dio strategije protiv neprijatelja, kako se ovaj ne bi imao gdje učvrstiti, poznato je i iz drugih primjera. Iz ranijih razdoblja poznati su nam zahtjevi Šibenčana iz 14. stoljeća da Nelipići poruše svoju utvrdu Ključ (Ključicu) na Čikoli.³⁵ Sam Giustiniani navodi kao primjer utvrdu Velim kod Šibenika, čije je rušenje i obnova izazvalo brojne prijepore jer su je Osmanlije na kraju zauzele obnovljenu.³⁶ Na samom početku Kandijskog rata providur Caortorta zauzet će, a ubrzo i porušiti te napustiti utvrdu na Zadvarju.³⁷ Ono što je Giustiniani 1553. zatekao na Znoilu vjerojatno uvelike odgovara onome što se danas tamo nalazi, a u čemu dominiraju suhozidne konstrukcije – kako na samoj središnjoj utvrdi, tako i na prapovijesnim bedemima. Opisane suhozidne konstrukcije možemo objasniti željom Trogirana da Znoilo ipak zadrži u funkciji i nakon rušenja glavne utvrde. Međutim, postoji i druga mogućnost, koja bi sugerirala postojanje prve linije obrane središnje utvrde – bila bi to svojevrsna *proteichisma* na kasnoantičkim fortifikacijama ili, izraženo jezikom kasnijih bastionskih utvrđenja, *falsa braga/falsa braga*. Prihvatimo li ovakvu situaciju, tada bi prije

pletely different fortifications, one cannot be sure how useful this depiction can be for a reconstruction of the appearance of the Znoilo fortification.³¹ Therefore, in this phase of research and reconstruction of the appearance of Znoilo, we are left with only the visible physical remains of the fortification and the mentioned written sources, primarily Giustiniani's 1553 report. Judging by the visible scarce remains, the fortification had an elongated rectangular floor plan with a straight wall to the east and a prominent triangular sperone facing west. It was built of coarsely carved blocks, and the lower part of the ramparts of the sperone were sloped. Such a construction method, as well as the existence of the sperone³², indicates the desire of the Trogirians to build the fortification in accordance with the then latest techniques in the construction of fortifications, which, given the escarp and the assumed width of the ramparts, was primarily based on defence from artillery. This is related to the mentioned doge's financial aid, more precisely the arrival of engineers charged with planning and probably building the fortification.³³ Among the closest analogies that correspond in time and concept to Znoilo, we would like to point out the rampart at Pistura in Split, built around 1503.³⁴ Obviously, some mistakes had been made during the construction, as identified by Giustiniani, who found that the fortification had been built “without measure and method”. Only archaeological research will provide a clearer picture, which will be discussed in more detail later.

The fortress was ultimately demolished in 1532, as already mentioned. The throwing down of strongholds as a component of the strategy to deny the enemy possibilities of fortifying has been known from other examples. Historically, we know that the people of Šibenik demanded the Nelipićs demolish their Ključ (Ključica) fortification on the Čikola in the 14th century.³⁵ Giustiniani himself gave an example of the Velim fortification near Šibenik, the demolition and reconstruction of which had stirred many a controversy because the Ottomans even-

³² U spomenutom prijevodu Lj. Šimunković za šperun nalazimo izraz „potporanj“, iako u originalu stoji „spirone“; Šimunković 2011, str. 46.

³³ Andreis 1977, str. 202.

³⁴ Kečkemet 2020, str. 87-90.

³⁵ Zekan 1997, str. 403-404

³⁶ Šimunković 2011, str. 46; Pavić, Glavaš, Nakić 2020, str. 121

³⁷ Difić 1986, str. 95

³¹ For some other fortifications, the representations on this map might be used for reconstructing their appearance.

³² In the mentioned translation by Lj. Šimunković, the term “abutment” (Croatian: potporanj) is used to denote the sperone, although the original reads “spirone”; Šimunković 2011, p. 46.

³³ Andreis 1977, p. 202.

³⁴ Kečkemet 2020, pp. 87-90.

³⁵ Zekan 1997, pp. 403-404.

opisani prolazi omeđeni suhozidima između središnjega i vanjskog dijela utvrde, a posebno onaj uz zapadni bedem, funkcionirali kao svojevrsna *strada coperta*. U svakom slučaju, fizička povezanost središnjeg dijela s periferijom utvrde jasno sugerira da je utvrda zamišljena kao sustav koji je funkcionirao istovremeno. Na jednom od istaknutijih položaja na prapovijesnom bedemu, onom prema jugu (iznad kamenoloma), moguće je nabrojiti temelje najmanje tri prostorije (koje se jasno razlikuju od puno kasnijih pastirskih zaklona). Već smo rekli kako je po gotovo čitavom prapovijesnom bedemu sačuvan suhozid širine oko 0,8 metara do najviše 1 m. Slično su rađeni suhozidi spomenutih prostorija na istaknutim položajima, oni koji danas pokrivaju središnji dio utvrde kao i oni koji formiraju prolaze između ovih dijelova. Sjetimo li se drvenih dijelova utvrde iz Giustinianijeva opisa, uistinu imamo utvrdu vrlo loših obrambenih karakteristika i „prepunu svih neudobnosti“, kako nam to plastično dočarava mletački sindik. Ovakva situacija sa suhozidnim gradnjama ili s korištenjem ranijih prapovijesnih suhozida nije usamljena. Vrlo sličnu situaciju imamo sačuvanu i na šibenskoj utvrđi iznad Vrpolja, gdje su istraživači sugerirali mogućnost zaklona okolnog stanovništva iza ovog prvog bedema,³⁸ što ne bismo trebali isključiti ni na Znoilu. Spomenuti suhozid podsjeća na Zadvarje, gdje je i danas oko većeg dijela utvrde sačuvan vrlo sličan suhozid kao i brojni suhozidni zakloni na više mjesta oko tvrđave. Jedan dio sigurno možemo pripisati vremenu Kandijškog rata (1645. - 1669.), s obzirom da nas Difnik obavještava kako je Caotorta nakon rušenja Zadvarja 1646. godine na više mjesta sagradio suhozidne zaklone/rovove (*trinciera di masiera*), što neće spriječiti Turke da utvrdu ubrzo ponovo zauzmu.³⁹ U svakom slučaju, postojanje ovakvih konstrukcija otvara pitanje dugotrajne uporabe suhozida u obrambene svrhe, kao i prepoznavanje i valorizaciju ovakvih formi na arheološkim nalazištima – posebno u fortifikacijama i oko njih.

Pogreške koje smo spominjali, a koje su nastale prilikom gradnje ove utvrde nećemo moći bolje razumjeti bez arheoloških istraživanja. Dijelu je sigurno kumovao i nedostatak novčanih sredstava.

tually captured it after its rebuilding.³⁶ At the very beginning of the Candian War, governor Caotorta captured, and soon razed down and abandoned the stronghold at Zadvarje.³⁷ What Giustiniani found on Znoilo in 1553 probably largely corresponds to what is standing there today dominated by dry-wall structures, both on the keep and on the prehistoric ramparts.

The described dry-stone wall structures can be explained as the desire of the people of Trogir to keep Znoilo in use even after the destruction of the main fortress. However, there might also be another explanation. This second one implies the existence of a first line of defence of the central fortification - it would be a kind of proteichism on late ancient fortifications or *falsa braga* / *falsa bragha* as they are called in later bastion forts. If we accept this assumption, then the previously described passages that are surrounded by dry-stone walls between the central and outer part of the fort, and especially the one along the western rampart, would function as a kind of *strada coperta*. In any case, the physical connection of the central area with the fort's outer part clearly suggests that the fort was designed as a system that would function simultaneously. At one of the more prominent positions on the prehistoric rampart, facing south (above the quarry), the foundations of at least three rooms can be discerned (clearly different from much later shepherds' shelters). As already mentioned, a dry-stone wall has been preserved on almost the entire prehistoric rampart, about 0.8 metres wide to a maximum of one metre. The dry-stone walls of the mentioned rooms at prominent positions were built similarly, both those that now cover the central section of the fort and those that form passages between these parts. Bearing in mind the wooden units of the fortification from Giustiniani's description, the stronghold had rather poor defensive characteristics and was "loaded with all the inconveniences", as the Venetian syndic vividly put it. This is not an isolated case of dry-wall structures or reused earlier prehistoric dry-walls. A very similar example has been preserved at the Šibenik stronghold above Vrpolje, where researchers have suggested a possible parapet for the neighbouring population behind this first

³⁸ Glavaš, Šprljan 2016, str. 137-138

³⁹ Difnik 1986, str. 95, 106-107. Zanimljivo je primijetiti da se na kasnijim prikazima Zadvarja (s početka 18. stoljeća) na mjestu suhozida oko tvrđave nalazi drvena palisada.

³⁶ Šimunković 2011, p. 46; Pavić, Glavaš, Nakić 2020, p. 121.

³⁷ Difnik 1986, p. 95.

Sl. 8. Kula na položaju „Kaštelica“
 Fig. 8 Tower at the location of “Kaštelica”

Međutim, dvije pogreške su nam jasne i bez arheologije, a ne mogu ih objasniti ni financijski problemi – to su smještaj utvrde i nedostatak vode. Gradnja većih utvrda na iznimno visokim položajima je rijetkost.⁴⁰ Takva mjesta uvelike otežavaju samu gradnju i kasnije održavanje utvrde, ali i umanjuju njezine strateške prednosti. Takva utvrda u vrijeme sukoba i ratova jednostavno ostaje izolirana na visokom terenu te ne može ispuniti svoju zadaću obrane prostora ili „vezivanja“ na sebe određenog broja neprijateljskih vojnika te joj ostaje isključivo uloga promatračnice, što, iako je vrlo potrebno, često nije dovoljno. Tim više što se ovdje očito gradila topnička utvrda opremljena skarpama i šperunom. Izuzetno dobar primjer za razumijevanje ovog problema je i događaj iz siječnja 1501. godine.⁴¹ Veća skupina Turaka tada je prošla pokraj Znoila na putu prema Marini, gdje je opljačkala biskupovu utvrdu (*Castel del Episcopo*). Na povratku su spavali pod samim Znoilom, ni milju udaljeni od utvrde,⁴² a da im posada nije mogla nauditi ni na koji način – osim promatrati ih.

⁴⁰ Osim onih koje nazivamo refugijima.

⁴¹ Arkiv VI, str. 168.

⁴² Arkiv VI, str. 168.

rampart,³⁸ which should not be ruled out in the case of Znoilo. The mentioned dry-stone wall resembles its quite similar counterpart in Zadvarje, preserved around most of the fort, as well as numerous dry-stone parapets in a number of places around the fortress. A part can certainly be attributed to the time of the Candian War (1645–1669), based on Difnik’s information that Caotorta built dry stone parapets/trenches (*trinciare di masiera*) in several places after the demolition of Zadvarje in 1646, which still failed to prevent the Turks from recapturing it after a short while.³⁹ At any rate, the existence of such structures raises the question of long-term use of dry-stone walls for defence purposes, as well as of identification and evaluation of such forms at archaeological sites – particularly in and around fortifications.

The mentioned mistakes, made during the construction of the fortification, will not be better understood without archaeological research. Some of

³⁸ Glavaš, Šprljan 2016, pp. 137–138.

³⁹ Difnik 1986, pp. 95, 106–107; it is interesting to note that later representations of Zadvarje (from the beginning of the 18th century) depict a wooden palisade rather than the dry-stone wall around the fortress.

Sl. 9. Pogled s Kaštelice prema obali i „Vlaškoj“
 Fig. 9 View from Kaštelica towards the coast and
 “Vlaška”

I upravo u tome nadzoru i promatranju širokog prostora leži jedan od razloga zašto se trogirska posada tako dugo zadržava na Znoilu, unatoč svim problemima. Ispod utvrde se račva glavna komunikacija koja s obale preko Labinske drage vodi prema Prgometu i odatle jedan krak prema Unešiću, a drugi prema Trolokvama i Moseću.⁴³ Međutim, to nije dovoljno, jer opasnost treba dojaviti dalje, prema obali i Trogiru. U smislu nadzora opisanih komunikacija i dojavljivanja neprijateljskih pokreta zanimljivi su ostaci manje okrugle kule na položaju Kaštelica (kota 460), istočno od prijevoja preko kojega se s juga prilazi Labinu.⁴⁴ Radi se o jednostavnoj okrugloj kuli promjera oko 4,5 metra i zidovima širine oko 0,9 metara. Sačuvana je u visini do 1 m, a izvorno je vjerojatno bila visoka oko 5 i više metara. Zidana je grublje obrađenim blokovima na vanjskom licu te neobrađenima kamenom na unutrašnjem licu i u ispuni (Karta, sl. 8). Kula ima izvrsnu komunikaciju prema zaleđu, odnosno prema Znoilu, na jednoj strani (sl. 10) te prema obali, na drugoj strani (sl. 9), tako da se preko Kaštelice ovaj sustav uvezuje u jednu cjelinu. Posebno ističemo vizualnu komunikaciju Kaštelice s vrlo važnim položajem na brdu Vlaška (kota 444), preko kojeg

them were certainly due to the lack of funds. However, two blunders are clear even without the aid of archaeology, and they cannot be attributed to financial problems either, viz. the siting of the fortification and the lack of water. Large fortifications were rarely built at extremely high altitudes.⁴⁰ Such positions greatly complicate the construction and later maintenance of fortifications, and limit their strategic advantages. In times of conflicts and wars, such fortifications simply remain isolated on high ground and cannot fulfil their task of defending a given area or tying down a certain number of enemy soldiers, leaving them only the role of observation posts, which, whilst very necessary, is often not enough. This is all the more true since this was obviously intended to be an artillery fortification equipped with escarps and a sperone. An exceptionally good example for understanding this matter is an event from January 1501.⁴¹ This is when a large group of Turks passed by Znoilo on their way to Marina, where they sacked the bishop's fort (Castel del Episcopo). On their way back, they overnighted under very Znoilo, not a mile away from the fortification,⁴² but the garrison could not harm them in any way, other than observe them.

This observation of a wide area is one of the reasons why the Trogirian garrison stayed at Znoilo for so long, despite all the issues. Below the fort, there is a crossroads of the main communication line which runs from the coast over Labinska draga towards Prgomet, from where one branch continues to Unešić, while the other goes to Trolokve and Moseć.⁴³ However, that was not sufficient because the alerts had to be communicated further, towards the coast and Trogir. With respect to observing the described communication lines and reporting enemy movements, the remains of a smaller round tower at the so-called Kaštelica location (elevation 460), east of the pass over which Labin can be approached from the south, are interesting.⁴⁴ It is a simple round tower about 4.5 metres in diameter, with walls about 0.9 metres wide. It has been preserved to a height of one metre. Originally it was probably at

⁴⁰ Except for those called refuges.

⁴¹ Arkiv VI, p. 168.

⁴² Arkiv VI, p. 168.

⁴³ A third branch should be added, which goes to Prapatnica, where it links with the road across Boraja; Šuta 2009, p. 152.

⁴⁴ Several prehistoric cairns have been preserved in the same location, see Šuta 2010, p. 15.

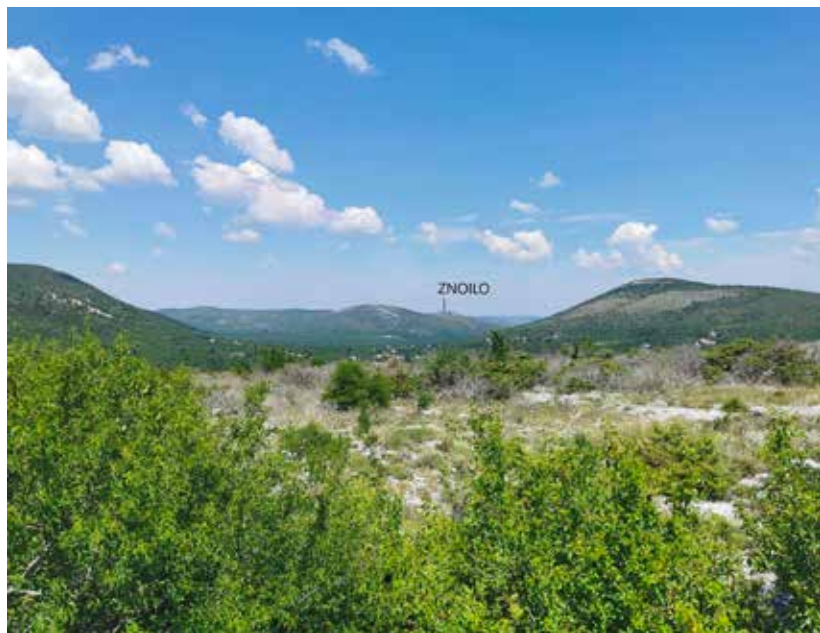
⁴³ Ovome bismo dodali i treći krak, prema Prapatnici, gdje se spaja s cestom preko Boraje; Šuta 2009, str. 152.

⁴⁴ Na istome mjestu sačuvano je i nekoliko prapovijesnih gomila, vidi Šuta 2010, str. 15.

se komunicira izravno s Trogirom.

Vlašku, kao i druga brda neposredno iznad grada, često nalazimo u izvorima kao strateške točke za nadzor prostora još od razvijenoga srednjeg vijeka pa do kasnijih razdoblja.⁴⁵ Upravo u ovome treba tražiti odgovor na upornost trogirskoga komune da zadrži Znoilo u kakvoj-takvoj funkciji. Inače, ovakve kule postojale su na Oporu i Kozjaku, kao i na padinama prema obali, a građene su također krajem 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća. Najbolje je sačuvana ona kod crkve sv. Mihovila od Lažana iznad Kaštel Kambelovca⁴⁶ te (znatno lošije sačuvana) kula na prijevoju između Markezine i Bobanove grede kod kliškoga zaselka Odže. Na kartama nastalima tijekom 16. i 17. stoljeća zabilježeno ih je nekoliko i vrlo često imaju svoje nazive ili su označene terminima *guardia/la guradia/uardie/torre de uardie*, što jednostavno objašnjava njihovu osnovnu i gotovo jedinu funkciju.⁴⁷

Drugi problem, koji navodi i Giustiniani i koji je morao imati veliku ulogu kod funkcioniranja Znoila, jest nedostatak vode na utvrdi. Nepostojanje bilo kakve zalihe vode pogubno je za posadu svake utvrde, pa je vode moralo biti u tvrđavi, barem u manjim količinama.⁴⁸ Postavlja se pitanje i kako je utvrda građena s obzirom da za zidanje vapnom,

Sl. 10. Pogled s Kaštelice prema zaleđu i Znoilo
Fig. 10 View from Kaštelica towards the hinterland and Znoilo

least five metres high. It is built of roughly worked blocks on the outer face and natural stone on the inner face and in the infill (Map, fig. 8). The tower has excellent connections with the hinterland, i.e. Znoilo on one side (fig. 10) and the coast on the other side (fig. 9), so that this system is integrated via Kaštelica. We would like to point out the visual communication of “Kaštelica” with a very important position on the “Vlaška” hill (elevation 444), directly en route to Trogir.

Vlaška and other hills around the town were often referred to in sources as strategic control points from the High Middle Ages until later periods.⁴⁵

⁴⁵ The hills adjacent to Trogir, of which “Vlaška” is the highest hill, played a significant role in the defence of the city and the control of its territory, both the mainland and the wide sea belt from the Šibenik archipelago to the open sea and the Vis waters. These locations were especially significant during the Venetian-Genoese/Hungarian conflict on the Adriatic (1378–1381), when Trogir was the headquarters of the Genoese Navy and one of the decisive battles of that war took place around the city in November 1378 (see: Lucić 1979, pp. 675–705; Andreis 1977, pp. 111–117). After the War of Cyprus (1570–73), these hills were on the very border with the Ottoman Empire, and a number of measures and alerting activities were prescribed to successfully prevent Turkish assaults. There also used to exist a tower about 3.5 km farther north in the area of the lost village of Smokvica (today a pond and well of the same name), probably on the “Kulina” hill near the hamlets of Medići and Šimići (elevation 473) (see: Babić 2012, pp. 26–27, 45–46). The top of the

⁴⁵ Brda neposredno iznad Trogira, od kojih je najviša Vlaška, igrala su značajnu ulogu u obrani grada i nadzoru njegova teritorija, kako kopnenog tako i širokog morskog pojasa od šibenskog otočja do otvorenoga mora i viškog akvatorija. Ovi su se položaji posebno istaknuli tijekom mletačko-genoveško/ugarskog sukoba na Jadranu (1378. - 1381.), kada je Trogir bio sjedište genoveške mornarice i kada se oko grada u studenom 1378. godine odvijala jedna od odlučujućih bitaka toga rata; Lucić 1979, str. 675-705; Andreis 1977, str. 111-117. Nakon Ciparskog rata (1570. - 1573.) ove uzvisine su na samoj granici s Osmanskim Carstvom te se propisuje čitav niz mjera i dojavnih aktivnosti kojima je cilj uspješno spriječiti turske napade. Kula je postojala i oko 3,5 km sjevernije, na području nestalog sela Smokvica (danas istoimene lokve i bunara), vjerojatno na brdu Kulina, kod zaselaka Medići i Šimići (kota 473); Babić 2012, str. 26-27, 45-46. Vrh brda Vlaška je i danas točka s koje vatrogasci tijekom požarne sezone nadgledaju širok prostor trogirskog akvatorija, obale i zaleđa.

⁴⁶ Omašić 1978, str. 52.

⁴⁷ Firić 2001, str. 11-19; Juran 2020, str. 105, 130-131. Ove kule su definitivno zaslužile posebnu objavu, čemu se uskoro namjeravamo posvetiti.

⁴⁸ Zanimljivo je da cisternu za vodu nismo pronašli ni na gotovo u potpunosti istraženom tvrđavi Nutjak kod Trilja, a još uvijek ih ne nalazimo ni u ranijim fazama tvrđava Čačvine kod Trilja i Prozora iznad Vrlike?!

tj. za gašenje živog vapna, trebaju goleme količine vode. Po svemu sudeći, graditelji su računali na jednu (ili dvije) lokve koje se nalaze na manjoj zaravni stotinjak metara zapadno od utvrde. Međutim, dođe li do opsade, ta voda braniteljima ne znači ništa. Lokve su i danas slabo vidljive i vjerojatno veći dio godine bez vode. Osim toga, graditelji utvrde mogli su računati na lokvu i bunare Kosmač u zaselku Šećeri (Primorski Dolac), sjeverno od Znoila. Iako je udaljena samo 1 km, visinska razlika između lokve i utvrde je više od 270 m, što predstavlja problem u transportu. S druge strane, jedina staza koja je donedavno (iako potpuno zarasla) vodila do Znoila, započinjala je upravo u Šećerima te je u širokom luku prilazila utvrdi sa zapadne strane. Također se postavlja pitanje koliko su 1553. godine spomenute lokve stotinjak metara dalje bile u funkciji. Činjenica je da ih danas gotovo i nema pa bi trebalo računati na njihovu „povremenost“. Ipak, jedan jako kasni dokument barem nam donekle pomaže u rješavanju ovog problema, ali ponajviše objašnjava sudbinu Znoila nakon definitivnog napuštanja utvrde.

U lipnju 1730. godine dugogodišnji kancelar trogirskih biskupa Marko Peroević popet će se sa stanovnicima Prgometna na ovo brdo. To će se dogoditi tijekom treće i posljednje vizitacije trogirskog biskupa Antuna Kačića. Peroević, inače vrlo detaljan i precizan u svojim opisima,⁴⁹ ostavit će nam opis porušene utvrde te njezinu skicu/crtež koji ovdje i donosimo⁵⁰ (sl. 11).

Na crtežu se ističe oznaka za sjever – TRAMONTANA. Uzvisina Znoilo (Snoilo) dio je brda Praća (*Montagna di Prachia*) koje se i danas tako naziva i razdvaja prostor Prapatnice i Ljubitovice od Primorskog Doca. Izvan utvrde/gradine i zapadno od nje naznačena je tamošnja zaravan na kojoj su označene dvije lokve (*Acqua*) i put do njih (*Strada verso l'acqua*). Dakle, lokve koje se danas gotovo i ne vide postojale su 30-ih godina 18. stoljeća, a pitanje je što je s njima bilo krajem 15. i u prvoj polovici 16. stoljeća. Na istoj zaravni su se nalazili

This is why the Trogir commune persistently tried to keep Znoilo functioning in one way or another. Incidentally, such towers existed on the hills of Opor and Kozjak, as well as on the slopes facing the coast. They were also built at the end of the 15th and in the first half of the 16th century. The best-preserved one is located near the church of St. Michael of Lažane above Kaštel Kambelovac⁴⁶ while the tower on the pass between Markezina greda and Bobanova greda near the hamlet of Odža at Klis is much less preserved. Several were recorded on maps made in the 16th and 17th centuries. Very often they had their own names or were marked with the terms *guardia/la guradia/uardie/torre de uardie*, which simply explains their primary and almost the only designated use.⁴⁷

Another issue, as noted by Giustiniani, and which must have played a major role in the functioning of Znoilo, was the lack of water in the fortification. The absence of any water reserves is detrimental for garrisons, so there must have been some water in the stronghold, at least in small quantities.⁴⁸ The question also arises as to how the fortification was erected, considering that huge quantities of water are needed to build with lime, i.e. to slake quicklime. Apparently, the builders were relying on one or two ponds on a small plateau about 100 metres west of the fortification. However, in the event of a siege, that water would have meant nothing to the defenders. The ponds are still poorly visible today and probably dry for most of the year. In addition, the builders of the fort could rely on the pond and wells of “Kosmač” in the hamlet of Šećeri (Primorski dolac), north of Znoilo. Although it is only one kilometre away, the altitude difference between the pond and the fortification is more than 270 metres, which presents a problem in transport. On the other hand, the only path to Znoilo until recently (though completely overgrown) started in Šećeri and led to the fortification in a wide arc from the west. The question also arises as to the usability of the men-

⁴⁹ Katić 1958, str. 275-276. U Nadbiskupskom arhivu u Splitu dovoljno je samo usporediti količinu, ali i kvalitetu, podataka koje nam donose Manoline i Kačićeve vizitacije, koje je vodio Peroević, s onima ostalih biskupa 17. i 18. stoljeća (Jerolima Pace, Josipa Caccie, Antonija Miočevića).

⁵⁰ NAS, T, 32, fol. 194. Peroević piše „...e portarmi a vedere le sue rovine...“ Na postojanje ovog, dosad neobjavljenog dokumenta upozorio me kolega Ivan Šuta, na čemu mu ovdje zahvaljujem.

“Vlaška” hill is still used by firefighters to monitor the wide area of Trogir’s waters, coast and hinterland during the fire season.

⁴⁶ Omašić 1978, p. 52.

⁴⁷ Firić 2001, pp. 11–19; Juran 2020, pp. 105, 130–131. These towers definitely deserve a separate publication to which we intend to dedicate ourselves shortly.

⁴⁸ It is interesting to note that we have not found any water cisterns neither at the almost entirely researched fortress of Nutjak near Trilj nor in earlier phases of the fortresses of Čačvina near Trilj and Prozor above Vrlika?!

Sl. 12. Udubina za vodu u južnom dijelu utvrde
 Fig. 12 Hollow for water storage in the southern part of the fortification

ostaci dviju „građevina“ – jedna je opisana kao kula opsega 20 koraka (*Torre gira da 20 passa*).⁵¹ Druga građevina istog je opsega, ali ograđena suhozidom širine 1,5 lakata (...*in muro vivo, largo un braccio e mezzo*...). Sa sjeverne strane, a još uvijek izvan utvrde (gradine) skicirana je jedna kružna kula bez detaljnijeg opisa (*Torre*).⁵² Uz bedem gradine je crvenica (*e terra rossa*), a sam bedem je opisan kao da je zidan vapnom, opsega više od pola milje i širine od 1 koraka (*Murro in calcina, gira piu di mezzo miglia, Largo passo uno*). Uz sjeverni bedem u unutrašnjosti gradine je kružna građevina opsega više od 30 koraka (*Fabrica gira piu di 30 passa*). Na zapadnoj strani uz unutrašnju stranu bedema je nekakva ruševina (*Logo fondido diroccato con pilastri*

tioned ponds about 100 meters away back in 1553. The fact is that they are almost non-existent today, so they should be regarded as “occasional”. Still, a very late document helps us in solving this problem at least to some extent, and it clears up the fate of Znoilo after the ultimate abandonment of the fortification.

In June 1730, Marko Peroević, the long-time chancellor of the bishops of Trogir, climbed the hill with the inhabitants of Prgomet. This event took place during the third and last visitation of Antun Kačić, the Bishop of Trogir. Peroević, always very detailed and precise in his descriptions,⁴⁹ left behind a description of the wrecked fortification and its sketch/drawing, reproduced here (fig. 11).⁵⁰

⁵¹ Za lakše snalaženje ovdje donosimo mletačke mjere izražene u današnjem metričkom sustavu: 1 *passo* (korak) – 1,738 m, 1 *braccio* (lakat) – 0,683 m, 1 *miglia* (milja) – 1738,23 m.

⁵² Ako je s te strane nešto i postojalo, porušeno je nedavnim nelegalnim i destruktivnim probijanjem puta do vrha brda.

⁴⁹ Katić 1958, pp. 275–276. In the Archbishopric Archives in Split, it is enough to compare the quantity, as well as the quality, of the information provided by Manola’s and Kačić’s visitations, led by Peroević, with those of other bishops from the 17th and 18th centuries (Jerolim Pace, Josip Caccia, Antonio Miočević).

⁵⁰ NAS, T, 32, fol. 194. Peroević wrote the following: “...e portarmi a vedere le sue rovine...” My colleague Ivan

per terra e sassi...). Na južnoj strani su stepenice između kamena živca. To je mjesto gdje se čuvala voda u nekakvom šupljem kamenu ili kamenju (*Fabrica con scalini che vanno in giu, sapleggiata da due lati da sasso vivo. Fu conserva d'acqua, vedendosi da un saso fabrica di pietre cave*). U središnjem dijelu gradine je kvadratna/pravokutna građevina opsega više od 30 koraka, sa zidom širine 1,5 lakata (*Fabrica in mezzaria (?) gira piu di 30 passa, il suo muro largo un braccio e mezzo*). Radi se vjerojatno o ostacima trogirске utvrde, tj. njezinog središnjeg dijela. Uz istočni bedem je manji kvadrat, kojim je označen oltar na kojemu se već 15 godina misa slavi jedino na blagdan sv. Marka (*Altare sopra il quale già 15 anni si celebrano solam.te il giorno di S. Marco*).⁵³ I na dnu crteža je rečenica koja nam otkriva sudbinu građevinskog materijala sa Znoila, od kojega su građene crkve u Labinu i Prgometu (*Dalle sasi presi in questo luogo furon fabricate le Chiese di Pargomet, e Labin*).⁵⁴ Iako mjere, pa i pojedini detalji opisa koje nam donosi Peroević, samo djelomično odgovaraju stvarnoj situaciji na Znoilu, ipak nam ovaj vrlo vrijedan dokument sugerira mogućnost da se voda čuvala u prirodnoj (ili umjetnoj) udubini koja se nalazi uz unutrašnje lice južnog bedema (sl. 12). Nažalost, danas je velikim dijelom zarasla i zatrpana sitnijim kamenom pa ovu pretpostavku ne možemo i potvrditi. Ali ovaj je crtež svakako jako dobar putokaz za buduća istraživanja.

Znoilo je jedna od niza utvrda kojima dalmatinske komune krajem 15. i početkom 16. stoljeća nastoje zaštititi svoj kopneni teritorij od turskih provala, ali i napada podanika ugarsko-hrvatskoga kralja. Tako nam i Andreis, sukladno svojim promletačkim stajalištima, upravo kod spomena Znoila govori o „bezočnosti Ugara“.⁵⁵ Međutim, glavni problem predstavljat će Turci (Osmalije) i njihovi saveznici martolozi. Utvrda se počinje graditi u samo predvečerje novoga mletačko-turskog rata (1499. - 1502.).⁵⁶ nakon kojega će veliki dijelovi zagorske Dalmacije ostati gotovo bez stanovništva.⁵⁷ Šibenska komuna reagira gradnjom utvrda u Rakitnici,

The drawing shows the north mark – TRAMONTANA. The rise of Znoilo (Snoilo) is a part of the Praća hill (Montagna di Prachia), which has retained its name and separates the area of Prapatnica and Ljubitovica from Primorski dolac. Outside the fortification/hill-fort and west of it, there is a plateau on which two ponds (Acqua) and the road to them (Strada verso l'acqua) are marked. Thus, the pools that are almost invisible today existed in the 1730s, but the question remains as to what was the case at the end of the 15th and the first half of the 16th century. On the same plateau, there were the remains of two “structures”. One is described as a tower measuring 20 paces in circumference (Torre gira da 20 passa).⁵¹ The second building is of the same circumference but surrounded by a dry-stone wall 1½ cubits wide (...in muro vivo, largo un braccio e mezzo...). On the north side, but still outside the fortification (hill-fort), a circular tower is sketched with no detailed description (Torre).⁵² There is reddish soil (e terra rossa) next to the rampart of the hill-fort, while the rampart itself is described as built of lime, measuring more than half a mile in circumference and one pace wide (Murro in calcina, gira piu di mezzo miglia, Largo passo uno). By the northern rampart inside the hill-fort there is a circular building with a circumference of more than 30 paces (Fabrica gira piu di 30 passa). On the west side, next to the inner side of the rampart, there is some sort of ruin (Logo fondido diroccato con pilastri per terra e sassi...). On the south side, there are stairs supported/fenced by bed-rock. This is where water was kept in a hollow stone or stones (Fabrica con scalini che vanno in giu, sapleggiata da due lati da sasso vivo. Fu conserva d'acqua, vedendosi da un saso fabrica di pietre cave). In the central part of the hill-fort there is a square/rectangular building measuring more than 30 paces in circumference, with a wall 1½ cubits wide (Fabrica in mezzaria (?) Gira piu di 30 passa, il suo muro largo un braccio e mezzo). These are probably the remains of the Tro-

⁵³ Vjerojatno prilikom blagoslova polja i usjeva.

⁵⁴ Obje današnje crkve su iz 19. stoljeća, kada su sagrađene na mjestu ranijih.

⁵⁵ Andreis 1977, str. 201.

⁵⁶ Norwich 1983, str. 383-389.

⁵⁷ Iako se radilo o dugotrajnijem procesu koji započinje i prije ovog sukoba. Juran 2014, str. 129-133; Juran 2020, str. 30.

Šuta warned me about the existence of this hitherto unpublished document, for which I would like to thank him here.

⁵¹ For easier understanding, here are the pertinent Venetian units of measurement converted to the modern metric system: 1 passo (pace) – 1.738 m, 1 braccio (cubit) – 0.683 m, 1 miglia (mile) – 1738.23 m.

⁵² Even if anything had existed on that side, it must have been destroyed by the recent illegal and destructive construction of the road to the hilltop.

Dazlini, Velimu, Vrpolju i Donjem Polju.⁵⁸ Split će svoj teritorij, najmanji od svih dalmatinskih komuna, pokušati zaštititi utvrdama u Solinu, na Kuku (Kućine kod Solina) i na Kamenu, što će i kako-tako uspijevati sve do Ciparskog rata.⁵⁹ Omišani će još od 70-ih i 80-ih godina 15. stoljeća krenuti s ojačavanjem i naoružavanjem starijih utvrda Starigrad i Visuć.⁶⁰ Otprilike u isto vrijeme, a svakako prije 1482. godine, kada je prvi put nalazimo u izvorima, mletačke vlasti grade utvrdu na Zadvarju.⁶¹ Iako konceptijski, funkcionalno i u brojnim detaljima potpuno drugačiji, u ovaj sloj utvrđivanja izazvan osmanskim provalama iz druge polovine 15. i početka 16. stoljeća ubrajamo i utvrde uz kaštelansku obalu od Barbarinca prema Trogiru (i dalje), začetke današnjih Kaštela,⁶² kao i one nastale u Ravnim kotarima.⁶³

Ipak, čini se da je Znoilo, od svih ovdje nabrojanih, ponešto drugačija utvrda. Bedemi sa skarpom, otvaranje kamenoloma isključivo za potrebe gradnje utvrde,⁶⁴ slanje mletačkih inženjera, a posebno postojanje šperuna – sve su to isprekidani kadrovi filma koje jedino buduća istraživanja, arheološka i arhivska, mogu spojiti u jasnu cjelinu. Postoji li mogućnost da se upravo zbog ovog šperuna radi o jednoj od najranijih primjera bastionskih utvrda (*alla moderna*) ili pokušaja takve gradnje? Trenutačno je o tome vrlo teško raspravljati, ponajviše zbog neistraženosti utvrde, velike mogućnosti da nikada nije bila sagrađena do kraja kao i činjenice da sam pojam bastiona ne uključuje samo postojanje šperuna nego i čitav niz drugih karakteristika⁶⁵ koje za sada na Znoilu teško prepoznajemo. Či-

giran fortress, viz. its central section. Next to the eastern rampart, there is a small square that marks the altar on which Mass was celebrated for 15 years only on the feast day of St. Mark (Altare sopra il quale già 15 anni si celebrano solam.te il giorno di S. Marco).⁵³ Finally, at the bottom of the drawing there is a sentence that reveals the fate of the building material from Znoilo, which was used for the construction of the churches in Labin and Prgomet (Dalle sasi presi in questo luogo furon fabricate le Chiese di Pargomet, e Labin).⁵⁴ Although the dimensions, and even some details of the description as provided by Peroević, only partially correspond to the actual situation at Znoilo, this very valuable document suggests the possibility that water was stored in a natural (or man-made) hollow next to the inner face of the southern rampart (fig. 12). Unfortunately, today it is largely overgrown and covered with small stones, so this assumption cannot be confirmed. Notwithstanding, the whole drawing is certainly a very good indicator for future research.

Znoilo is one in a series of fortifications by which Dalmatian communes tried to protect their mainland at the end of the 15th and the beginning of the 16th century from Turkish incursions, as well as raids by subjects of the Hungaro-Croatian king. Thus Andreis, in accordance with his pro-Venetian leanings, noted “the impudence of the Hungar” at the very mention of Znoilo.⁵⁵ However, the major problems were the Turks (Ottomans) and their allies martolos. The fortification began to be built on the very eve of another Venetian-Turkish war (1499–1502)⁵⁶, which left large parts of the Dalmatian hinterland almost without population.⁵⁷ The Šibenik commune reacted by building fortifications in Rakitnica, Dazlina, Velim, Vrpolje and Donje Polje.⁵⁸ Split attempted to protect its territory, the smallest of all Dalmatian communes, with fortifications in Solin, at Kuk (Kućine near Solin) and Kamen,

⁵⁸ Glavaš, Šprljan 2016; Pavić, Glavaš, Nakić 2020. Ali i gradnjom vjerojatno najranijeg topničkog položaja na šibenskim bedemima, tzv. *speronea*, sagrađenog krajem 15. i početkom 16. stoljeća; Glavaš, Nakić, Pavić 2017.

⁵⁹ Kečkemet 1980, str. 120-124; Alduk 2009, str. 78-79; Alduk 2018, str. 108.

⁶⁰ Kovačić 2002, str. 77-79, 83-84.

⁶¹ Poljički statut, čl. 30; Pera 1988, str. 427. Iako za ovu pretpostavku o Mlečanima kao investitorima gradnje nema izravnih potvrda u izvorima, ipak nas cjelokupna strateška situacija oko Poljica i Radobilje te sam izgled utvrde i njezine sjeverozapadne kule upućuje na takvo razmišljanje.

⁶² Omašić 2001, str. 151-196.

⁶³ Manenica, Ćurković 2016.

⁶⁴ Kamenolom se nalazi i pod kulom/utvrdom Otavac-Popovići u Ravnim kotarima i identificiran je kao rimski, ali o toj identifikaciji bi trebalo razmisliti; Manenica, Ćurković 2016, str. 33-35.

⁶⁵ Žmegač 2000, str. 13-15.

⁵³ Probably during the blessing of fields and crops.

⁵⁴ Both standing churches date from the 19th century, when they were built on the locations of earlier ones.

⁵⁵ Andreis 1977, p. 201.

⁵⁶ Norwich 1983, pp. 383–389.

⁵⁷ Granted, it was a long-term process that began even before this conflict (Juran 2014, pp. 129–133; Juran 2020, p. 30).

⁵⁸ Glavaš, Šprljan 2016; Pavić, Glavaš, Nakić 2020. They also constructed probably the earliest artillery position on the walls of Šibenik, the so-called *sperone*, in the late 15th and early 16th centuries (Glavaš, Nakić, Pavić 2017.).

njenica je da utvrde *alla moderna* u Italiji razvija Francesco di Giorgio 80-ih godina 15. stoljeća,⁶⁶ a istovremeno i nešto kasnije, tj. između 1495. i 1503. godine, Antonio i Giuliano da Sangallo,⁶⁷ pa ne postoji razlog zašto ih ne bismo mogli očekivati i u Dalmaciji. Međutim, one se ovdje, doduše u nešto poboljšanoj varijanti od ovih ranijih primjera, datiraju tek u dvadesete i tridesete godine 16. stoljeća.⁶⁸ Možda u toj potpuno novoj gradnji treba tražiti i uzroke pogrešaka, tj. tvrđavu građenu „bez mjere i načina“, koju zatječe mletački sindik, toliko puta spomenuti Giustiniani. Te nas pogreške možda mogu i čuditi jer je trogirskom komuna u godinama prije gradnje Znoila uspješno i kvalitetno sagradila nove gradske fortifikacije, koncipirane slično onima sačuvanim na Znoilu, ali generaciju ranije, tzv. utvrde prijelaznog razdoblja – od kula Malipiero i kule sv. Marka do poteza sjevernih gradskih bedema između tih kula.⁶⁹

Ono što je već sada jasno jest činjenica da su Trogirani utvrdu zamislili vrlo ambiciozno, a gotovo sigurno u skladu s tadašnjim najnovijim pogledima na fortifikacijsku arhitekturu, onu koja će postati temelj za razvijanje složenijih bastionskih utvrđenja. Nažalost, iz niza razloga koje smo ovdje pokušali objasniti ili barem iznijeti pred kolege, krajnji rezultat je izostao. Za razliku od šibenskog Vrpolja ili omiških utvrda, utvrda Znoilo nije uspjela ispuniti svoju funkciju i trogirskom očekivanju. Iz istih razloga ovo mjesto je definitivno vrijedno daljnjeg istraživanja. Znoilo je jedan od onih „zaboravljenih“ spomenika,⁷⁰ koji možda nisu odigrali velike i značajne uloge tijekom povijesti, ali upuštanje u njihovo istraživanje nam na kraju donese iznenađujući broj novih saznanja i profesionalnog zadovoljstva kao i brojne ideje koje u budućnosti tek treba odbaciti ili prihvatiti.

and somehow succeeded until the War of Cyprus.⁵⁹ From the 1470s and 1480s, Omiš started refortifying and arming its old fortifications at Starigrad and Visuć.⁶⁰ At about the same time, and certainly before 1482, when it was first mentioned in written sources, the Venetian authorities were building a stronghold at Zadvarje.⁶¹ Though they are completely different conceptually and in a number of details, this layer of fortification triggered by Ottoman incursions from the second half of the 15th and early 16th century includes fortifications along the coast of Kaštela, from Barbarinac to Trogir (and beyond), the seeds of modern Kaštela,⁶² as well as those from Ravni kotari.⁶³

It would however seem that Znoilo was a bit different from all other fortifications listed here. Its ramparts with the escarp, the quarry opened exclusively for the construction of the fortification,⁶⁴ the involvement of Venetian engineers, and in particular the existence of the sperone – all these are bits of a puzzle that only future research, archaeological and archival, can put together. Could this sperone indicate that it was one of the earliest examples of bastion fortifications (*alla moderna*) or an attempt at such a construction? At the moment, it is very difficult to discuss this, mostly due to a lack of research of the fortification, a high probability that it was never completed, and the fact that the very term bastion includes not only the existence of sperones but also a number of other features⁶⁵ which cannot be readily recognised at Znoilo. The fact is that the “*alla moderna*” fortifications were developed in Italy by Francesco di Giorgio in the 1480s,⁶⁶ and a little later, i.e. between 1495 and 1503, by Antonio and Giuliano da Sangallo,⁶⁷ so there is no reason

⁵⁹ Kečkemet 1980, pp. 120–124; Alduk 2009, pp. 78–79; Alduk 2018, p. 108.

⁶⁰ Kovačić 2002, pp. 77–79, 83–84.

⁶¹ The Poljica Statute. Art. 30, Pera 1988, p. 427. Although we have no direct confirmations in sources for this assumption of Venetians investing in the construction, the overall strategic situation concerning Poljica and Radošilja and the very appearance of the fortification and its northwest tower seem to suggest it.

⁶² Omašić 2001, pp. 151–196.

⁶³ Manenica, Čurković 2016.

⁶⁴ There is another quarry under the Otavac-Popovići tower/fortification in Ravni Kotari, identified as Roman, but this identification should be reconsidered (Manenica, Čurković 2016, pp. 33–35).

⁶⁵ Žmegač 2000, pp. 13–15.

⁶⁶ Dechert 1990.

⁶⁷ Žmegač 2000, p. 14.

⁶⁶ Dechert 1990.

⁶⁷ Žmegač 2000, str. 14.

⁶⁸ Žmegač 2009, str. 31–34. Pri tome mislimo na zadarske bedeme.

⁶⁹ Kovačić 1998, str. 128–134; Čikara 2016, str. 74.

⁷⁰ Kolega Kužić je i naziva „zaboravljena utvrda“; Kužić 1995.

why one would not expect them in Dalmatia as well. However, here, albeit in a slightly improved version compared to these earlier examples, they can be dated as late as the 1520s and 1530s.⁶⁸ Perhaps this completely new construction could be the cause of mistakes, i.e. the fortress built “without measure and method” as found by the Venetian syndic Giustiniani, mentioned so many times.. These mistakes may be surprising because in the years before the construction of Znoilo, the Trogir commune successfully and finely built new urban fortifications conceived similarly to those preserved at Znoilo, but a generation earlier, the so-called fortifications of the transitional period – from the Malipiero and St. Mark towers to the section of the northern town walls between these towers.⁶⁹

Now it is clear that the Trogirians conceived the fortification very ambitiously, and almost certainly in accordance with the then latest views on fortification architecture, which would become the foundation for the development of bastion fortifications. Unfortunately, for a number of reasons we have tried to explain here or at least present to our colleagues, the goal was not achieved. Unlike Šibenik’s Vrpolje or Omiš’s fortifications, Znoilo failed to fulfil its intended use and Trogir’s expectations. For the same reasons, this location is definitely worthy of further research. Znoilo is one of those “forgotten” monuments,⁷⁰ which may not have played great and significant roles in the course of history, but their research eventually yields surprising new knowledge and professional satisfaction as well as many ideas that have yet to be rejected or accepted.

(D. G.)

⁶⁸ Žmegač 2009, pp. 31–34. We are referring to the Zadar ramparts.

⁶⁹ Kovačić 1998, pp. 128–134; Čikara 2016, p. 74.

⁷⁰ Our colleague Kužić also calls it a “forgotten fortification”; Kužić 1995.

Izvori / Sources

Arkiv V

Arkiv za povjestnicu jugoslavnesku, knjiga V, Zagreb 1859 (ur./ed. I. K. Sakcinski)

Arkiv VI

Arkiv za povjestnicu jugoslavnesku, knjiga VI, Venecija 1863. (ur./ed. I. K. Sakcinski)

Comm. II

Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, vol. VIII, Commissiones et relationes Venetae, tom. 2, Zagreb 1877. (ur./ed. Š. Ljubić)

NAS, T

Nadbiskupski arhiv u Splitu, Trogirska biskupija/ *Archbishopric Archives in Split*, the bishopric of Trogir

Literatura / Bibliography

Alduk 2009

I. Alduk, Tvrdava Kuk iznad Kučina, *Tusculum* 2, Solin 2009, 71-83.

Alduk 2018

I. Alduk, Solinske utvrde (II) – Mletački kaštel na mostu, *Tusculum* 11, Solin 2018, 107-118.

Andreis 1977

P. Andreis, *Povijest grada Trogira*, Split 1977.

Andreis, 1908

P. Andreis, *Storia della citta di Traù*, Spljet 1908.

Babić 1991

I. Babić, *Prostor između Trogira i Splita*, Kaštel Novi 1991. (pretisak iz 1984. godine/reprint from 1984)

Babić 2006

I. Babić, Oporuke Pelegrine, Petra i Koriolana Cipika, *Radovi Instituta za povijest umjetnosti*, 30, Zagreb 2006, 29-49.

Babić 2012

D. Babić, Opis Trogira i njegovog teritorija s kraja XVI. stoljeća, *Grada i prilozi za povijest Dalmacije* 24, Split 2012, 9-53.

Bešlagić 1981

Š. Bešlagić, Stećci u okolini Trogira, *Glasnik Etnografskog muzeja u Beogradu* 45, Beograd 1981, 155-191.

Burić 2020

T. Burić, *Trogirski distrikt u srednjem vijeku do 1537. godine*, Split 2020.

Čikara 2016

D. Čikara, Zapažanja o utvrdama druge polovice *quattrocenta* u hrvatskim zemljama, *Zbornik radova „Hrvatski povjesničari umjetnosti – Radovan Ivančević“*, Zagreb 2016, 73-95.

Dechert 1990

M. S. A. Dechert, The Military Architecture of Francesco di Giorgio in Southern Italy, *The Journal of the Society of Architectural Historians* 49/2, 1990, 161-180.

Difnik 1986

F. Difnik, *Povijest Kandijskog rata u Dalmaciji*, Split 1986.

Firić 2001

V. Firić, *Klis na starim crtežima, gravurama i fotografijama*, Split 2001.

Glavaš, Šprljan 2016

I. Glavaš, I. Šprljan, Utvrde u šibenskom “campo di sotto” - ostaci kaštela Vrpolje i kule Parisotto, *Portal: godišnjak Hrvatskoga restauratorskog zavoda* 7, Zagreb 2016, 135-146.

Glavaš, Nakić, Pavić 2017

I. Glavaš, A. Nakić, J. Pavić, *Sperone* – najraniji poznati položaj za upotrebu vatrenog oružja na Tvrdavi sv. Mihovila u Šibeniku, *Godišnjak zaštite spomenika kulture Hrvatske* 41/42, Zagreb 2017/2018, 35-44.

Juran 2014

K. Juran, Doseljavanje Morlaka u opustjela sela šibenske Zagore u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi* 46, Zagreb 2014, 129-160

Juran 2019

K. Karen, E. Barzman, J. Faričić, Kartografija u službi Mletačke države: Karta sjeverne i srednje Dalmacije nepoznatog autora s početka 16. stoljeća, *Geoadria* 24(2), Zadar 2019, 93 – 139

Juran 2020

K. Juran, Vratkovići i drugi Morlaci u trogirskome distriktu u 16. stoljeću, *Povijesni prilozi* 58, Zagreb 2020, 29-43

Katić 1958

L. Katić, Povijesni podaci iz vizitacije Trogirske biskupije u XVIII. st., *Starine JAZU* 48, Zagreb 1958, 274-330.

Kečkemet 1980

D. Kečkemet, Splitska utvrda Kamen, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 22 (1), Split 1980, 120-136.

Kečkemet 2020

D. Kečkemet, *Utrve Splita*, Split 2020.

Kovačić 1998

V. Kovačić, Trogirске fortifikacije u 15. stoljeću, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji* 37, Split 1997-98, 109-136.

Kovačić 2002

V. Kovačić, Tvrđave na donjoj Cetini u obrani omišskog komunalnog teritorija, *Omiški ljetopis* 1, Omiš 2002, 73-90.

Kužić 1995

K. Kužić, Znojilo - zaboravljena utvrda, *Hrvatski zemljopis* 8, Zagreb 1995, 21-22.

Kužić 1997

K. Kužić, *Povijest Dalmatinske zagore*, Split 1997.

Lucić 1979

I. Lucić, *Povijesna svjedočanstva o Trogiru I i II*, Split 1979.

Manenica, Ćurković 2016

H. Manenica, M. Ćurković, *Kule i utvrde Ravnih kotara*, Zadar-Benkovac 2016.

Miletić 1993

Ž. Miletić, Rimska cestovna mreža između Arauzone i Tragurija, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru* 31(18), (1991/92), Zadar 1993, 63-88.

Miletić 1993a

Željko Miletić, Rimske ceste između Jadera, Burnuma i Salone, *Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru*, 32(19), Zadar 1993, 117-150.

Norwich 1983

J. J. Norwich, *A History of Venice*, London 1983.

Omašić 1971

V. Omašić, Mletačko-tursko razgraničenje na tro-

girskom teritoriju nakon Ciparskog i Kandijskog rata i njegove posljedice, *Izdanja Muzeja grada Trogira*, Trogir 1971.

Omašić 1978

V. Omašić, *Topografija kaštelanskog polja*, Split 1978.

Omašić 2001

V. Omašić, *Kaštela od prapovijesti do XX. stoljeća (I)*, Kaštela 2001.

Pavić, Glavaš, Nakić 2020

J. Pavić, I. Glavaš, A. Nakić, Rakitnica, Dazlina i Velim – ostaci nekadašnje obrane zapadnog dijela šibenskog distrikta, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 62, Zadar 2020, 113-138.

Pera 1988

M. Pera, *Poljički statut*, Split 1988.

Šimunković 2011

Lj. Šimunković, *Dalmacija Godine Gospodnje 1553.*, Split 2011.

Šuta 2009

I. Šuta, Prilog poznavanju prapovijesnih putova u Dalmatinskoj zagori, *Histria Antiqua* 17, Pula 2009, 147-156.

Šuta 2010

I. Šuta, Prilog poznavanju topografije prapovijesnih nalazišta na području Labina, Prgometa i Opora, *Zbornik Opor i Kozjak - spona priobalja i Zagore*, Kaštela 2010, 5-17.

Zekan 1997

M. Zekan, Srednjovjekovne utvrde na rijeci Krki, *Visovački zbornik*, Visovac 1997, 391-406.

Žmegač 2000

A. Žmegač, *Bastioni kontinentalne Hrvatske*, Zagreb 2000.

Žmegač 2009

A. Žmegač, *Bastioni jadranske Hrvatske*, Zagreb 2009.